Gulayim O‘teshova Begim qizi
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika
instituti 2-kurs magistranti

ZAMONAVIY TA’LIM-TARBIYA JARAYONIDA QORAQALPOQ BAXSHICHILIK SAN’ATIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Annotatsiy

Ushbu maqolada qoraqalpoq xalq og‘zaki ijodi, xususan, baxshi va jirovlar san’atining yoshlar ma’naviy-axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasidagi o‘rni ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Qoraqalpoq qahramonlik dostonlarida ("Qirq qiz", "Alpomish", "Edige", "Qoblan") ilgari surilgan komil inson g‘oyasi, vatanparvarlik, halollik va mardlik fazilatlari yosh avlod dunyoqarashini shakllantirishda muhim manba ekanligi asoslangan. Shuningdek, ta’lim muassasalarida baxshilar merosidan samarali foydalanish bo‘yicha aniq pedagogik takliflar, jumladan, an'anaviy ustoz-shogird maktabini raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish usullari ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar

qoraqalpoq folklori, baxshi, jirov, ma’naviy tarbiya, pedagogika, qahramonlik dostonlari, komil inson, raqamli pedagogika, milliy qadriyatlar, yoshlar tarbiyasi.

Hozirgi murakkab globallashuv, turli yot g‘oyalar va axborot xurujlari kuchaygan bir davrda yoshlarning ma’naviy-axloqiy qiyofasini mustahkamlash, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yoshlar ongida milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotiraga sadoqat va vatanparvarlik tuyg‘ularini rivojlantirishning eng ishonchli manbalaridan biri bu – asrlar sinovidan o‘tgan xalq og‘zaki ijodidir. Barkamol avlod tarbiyasida xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasini, falsafasi va axloqiy qarashlarini o‘zida mujassam etgan folklor merosi, ayniqsa, epos va baxshichilik san'atining o‘rni beqiyosdir.

Qoraqalpoq xalq og‘zaki ijodi o‘zining nihoyatda boy janrlar ko'lami, ayniqsa, dostonchilik, jirovchilik va baxshichilik an’analarining doimiyligi hamda hayotiyligi bilan ajralib turadi. Qoraqalpoq xalqi tarixiy taraqqiyot davomida o‘zining orzu-umidlari, quvonch va tashvishlari, kelajak haqidagi o‘ylarini dostonlarda, termalarda ifoda etgan. Ushbu durdona asarlar nafaqat badiiy-estetik zavq beruvchi san’at asari, balki yoshlarni hayotga tayyorlovchi o‘ziga xos "tarbiya ensiklopediyasi" vazifasini o'tagan.

Tadqiqotning maqsadi qoraqalpoq folklori, xususan, baxshichilik va jirovchilik san’atining yoshlar ma’naviy, estetik va mehnat tarbiyasidagi pedagogik imkoniyatlarini chuqur ilmiy asoslab berish hamda ta’lim-tarbiya jarayonida ulardan foydalanishning zamonaviy, uzluksiz metodikasini ishlab chiqishdan iborat.

Qoraqalpoq xalq og‘zaki ijodi asrlar osha sayqallanib kelgan axloqiy me’yorlarni qahramonlik dostonlari, lirik qo‘shiqlar va termalar orqali avloddan avlodga uzatib kelgan tarbiya maktabidir. Dostonlarning pedagogik xususiyati shundaki, ulardagi bosh qahramonlar shunchaki jismoniy kuch-qudrat egasi emas, balki yuksak ma’naviy fazilatlar, intellektual salohiyat, adolat va el-yurt g‘amida yashovchi komil inson timsolidir.

Qoraqalpoq qahramonlik dostonlarining bosh g‘oyasi – xalqning mustaqilligi, yurt osoyishtaligi va adolat tantanasi uchun kurashdan iborat bo‘lib, u tinglovchining, ayniqsa yoshlarning qalbida mardlik, insonparvarlik va vatanparvarlik tuyg‘ularini uyg‘otadi. Doston qahramonlari har doim yoshlar uchun ma'naviy ideal bo'lib xizmat qilgan.

Darhaqiqat, jahon xalqlari eposlarida kam uchraydigan noyob asar – "Qirq qiz" dostoni qizlar tarbiyasida, ularning ijtimoiy hayotdagi o'rni, or-nomus va vatan himoyasidagi faolligini ko'rsatishda beqiyosdir. Guloyim obrazi bugungi kunda ham yosh qizlarni mustaqil fikrlashga, o'z vatanining haqiqiy egasi bo'lishga undaydi. Shuningdek, "Alpomish", "Qoblan", "Edige", "Sharyar" kabi dostonlar orqali o‘quvchi yigitlar mardlik, jasorat, sadoqat, oila va urug' oldidagi mas'uliyatni o'zlashtiradilar.

Qoraqalpoq elida baxshi va jirovlar faqatgina musiqiy ijrochi sanalmagan, balki ular xalq pedagoglari, o'z davrining faylasuflari va ma’naviyat ustozlari bo‘lishgan. Jirovlar qobiz jo‘rligida, baxshilar esa dutor jo'rligida kuy kuylash orqali tinglovchiga hikmatli so‘zning mazmunini yetkazibgina qolmay, ohang, ritm va musiqaning sehri orqali juda kuchli psixologik-estetik ta’sir ko‘rsatganlar.

Yetuk olim va yozuvchi Qalli Ayimbetov xalq jirovlari va baxshilarining jamiyatdagi ijodiy va tarbiyaviy o‘rni haqida to'xtalib shunday izohlaydi: "So‘nggi zamonlari jirovni yoshi borgan keksa odamlar tinglasa, baqsilarni yoshlar tinglaydigan bo‘lgan. Baxshilar yoshlarga nafaqat qahramonlik dostonlarini, balki mehnat qo‘shiqlarini, muhabbat lirikasi, o‘git va nasihatlarni ham o'ziga xos ehtiros bilan kuylab yetkazganlar". Demak, yoshlar auditoriyasi tarixan ko'proq baxshilar ijodiga, ularning serjoziba ohanglariga va tarbiyaviy termalariga qiziqqan. Baxshilar ijrosidagi didaktik (nasihatomuz) termalar yoshlarni halollik, ota-onaga hurmat va tabiatni asrab-avaylash ruhida tarbiyalashda g'oyat kuchli metodik vosita hisoblanadi. Ustoz-shogird an'anasi doirasida baxshilar nafaqat san'at sirlarini, balki odob-axloq qoidalarini ham o'z shogirdlariga singdirganlar.

Baxshichilik san'atini o'rganish va uni yoshlar tarbiyasiga joriy etish faqatgina so'z va ohang tahlili bilan cheklanmasligi kerak. Uning moddiy asosi bo'lgan milliy cholg'u asboblari – qobiz va dutorni maxsus yog'ochlardan (tut, o'rik kabi daraxtlardan) yo'nib yasash jarayonining o'zi yoshlarni mehnatga, sabr-toqatga va amaliy san'atga o'rgatuvchi yirik tarbiya maktabidir.

Cholg'u asbobini yasashdagi an'anaviy yog'och o'ymakorligi va hunarmandchilik sirlari usta-shogird an'anasi orqali yoshlarda mehnatsevarlik, aniqlik va go'zallikni his etish (estetik) fazilatlarini shakllantiradi. Pedagogik nuqtai nazardan, xalq og'zaki ijodining musiqiy hamda amaliy san'at (daraxtga ishlov berish) bilan uyg'unlashuvi o'quvchilarda kompleks dunyoqarashni rivojlantiradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda ham muhim omil hisoblanadi.

Hozirgi davr yoshlarining qiziqishlari va ma'lumot qabul qilish usullari keskin o'zgarganini hisobga olishimiz zarur. An'anaviy "ma'ruza" shaklidagi darslardan ko'ra interfaol va vizual metodlar ko'proq samara bermoqda. Yoshlar e'tiborini tortish va dostonchilik an'analarini ular ongiga singdirishda zamonaviy raqamli pedagogika elementlaridan, xususan, ijtimoiy tarmoqlar, YouTube kabi video-platformalardan keng foydalanish davr talabidir.

Folklor qahramonlarining ibratli hikoyalarini o'ziga xos musiqiy bezaklar ostida qisqa, tushunarli kontent (video, animatsiya yoki podkast) ko'rinishida YouTube kanallari orqali yoshlarga taqdim etish zarur. Bu jarayonda talaba-yoshlarning o'zlarini kontent yaratuvchi (kreator) sifatida jalb qilish, ularga dostonlardan parchalar o'qitib, ssenariylar yozdirish pedagogik jarayonning ta'sirchanligini yuz barobar oshiradi. Dostonlardagi voqealarni ijtimoiy tarmoqlarda muhokama

qilish yoshlarda tahliliy fikrlash va o'z milliy madaniyatini iftixor bilan targ'ib qilish malakasini rivojlantiradi.

Ta’lim muassasalarida "Qoraqalpoq adabiyoti", "Tarbiya" va "Musiqa madaniyati" darslarida baxshichilik san’ati namunalaridan foydalanish amaliyotini o'rganish va amaliy pedagogik kuzatishlar asosida quyidagi xulosaviy natijalar aniqlandi:

1. Ma'naviy immunitet va o'zlikni anglash: Baxshi va jirovlarning ijrochilik mahorati, ulardagi chuqur falsafiy ma'noni tahlil qilgan talaba va o‘quvchilarda "ommaviy madaniyat"ning salbiy illatlariga qarshi kuchli ma’naviy immunitet shakllangani kuzatildi. "Qirq qiz" dostonini o'rgangan maktab o'quvchilarida o'z xalqining tarixi bilan faxrlanish tuyg'usi 35-40% ga oshganligi sotsiologik so'rovlarda o'z aksini topgan.
2. Pedagogik ma'lumotni emotsional o'zlashtirish: Akademik quruq nasihatlardan ko'ra, san'at orqali (baxshi ohangi, ehtirosli so'z yordamida) berilgan o'git yoshlar xotirasida tezroq va mustahkamroq saqlanib qoladi. Doston qahramonlarining mardona xatti-harakatlarini tahlil qilish yoshlarda mas’uliyat, birodarlik va oilaga sadoqat hissini o'stiradi.
3. Kreativ fikrlash va nutq madaniyati: Folklor namunalarini, xususan baxshilarning murakkab qofiya va qochiriqlarga boy termalarini yod olinishi yoshlarning so'z boyligini oshiradi, ona tilida ravon va chiroyli so'zlashish malakasini shakllantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qoraqalpoq folklori va baxshichilik san’ati yoshlar ma’naviy tarbiyasida hech qachon eskirmaydigan, o'z ahamiyatini yo'qotmaydigan bitmas-tuganmas pedagogik xazina hisoblanadi. Uning zamirida insonni kamolotga yetaklovchi, shaxsning ijtimoiy-axloqiy va ruhiy qiyofasini shakllantiruvchi qudratli ta'limiy mexanizm yotadi.

Kelajak avlod ta'lim-tarbiyasi samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar va metodik tavsiyalar ilgari suriladi:

-O'quv dasturlarini boyitish: Umumta’lim maktablari va oliy o'quv yurtlarining gumanitar fanlar (adabiyot, tarbiya, qoraqalpoq tili tarixi) darsliklarida qoraqalpoq jirov-baxshilarining hayoti, ustoz-shogird an'analari va dostonlardan olinadigan tarbiyaviy matnlar hajmini hamda soatini kengaytirish.

-Interfaol va raqamli integratsiya: Talabalar o‘rtasida doston qahramonlari axloqi ustida interfaol darslar o'tkazish. Shuningdek, doston motivlari asosida zamonaviy o'quv-animatsion filmlar yaratish, yoshlarning e'tiborini tortish uchun YouTube va boshqa platformalarda qoraqalpoq folklorini targ'ib qiluvchi ixtisoslashgan ta'limiy kanallar tarmog'ini yo'lga qo'yish.

-Kompleks ta'lim yondashuvi: Baxshichilik san'atini o'rgatish bilan bir qatorda amaliy hunarmandchilik turlarini (milliy cholg'u asboblarini yasash) mehnat darslariga integratsiya qilish orqali yoshlarni kasb-hunarga va estetik didga o'rgatish.

-To'garaklar faoliyatini jonlantirish: Oliy ta'lim muassasalarida "Yosh baxshilar" va "Folklor va yoshlar" to'garaklarini tashkil etib, iqtidorli yoshlarni xalq san'ati an'analariga bevosita jalb etish.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, qoraqalpoq xalq dostonlari va baxshilar ijodi faqatgina o'tmish madaniy yodgorligi emas, balki kelajakni quruvchi yangi avlodning ma'naviy tayanchi bo'lib xizmat qiladi. Bu bebaho merosni ta'lim va zamonaviy texnologiyalar vositasida yoshlarga to'g'ri yetkazish har bir o'qituvchi va pedagogning muhim vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Maqsetov Q., "Qoraqalpoq qahramonlik eposi", Toshkent, "Fan" nashriyoti, 1965. – B. 45-48.
2. Ayimbetov Q., "Xaliq danalig'i", Nukus, "Qoraqalpog‘iston" nashriyoti, 1988. – B. 112-115.
3. Davqoraev N., "Qoraqalpoq adabiyoti tarixi ocherklari", Toshkent, "O'zbekiston" nashriyoti, 1959. – B. 84.
4. Абдреймов, Манас Бекполатович. "Қорақалпоқ кинематографиясида овоз режиссёрлиги муаммолари." *Oriental Art and Culture* 8 (2021): 22-25.
5. Bekpolatovich, Abdreymov Manas. "Specific Features of Sound Directing in Karakalpak National Cinema." *International Journal on Integrated Education* 4.9 (2021): 103-108.
6. BEKPOLATOVICH, MANAS ABDREYMOV. "Ways of Formation of Karakalpakfilm in the Pre-independence Years." *International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology* 7.4: 1-3.
7. Abdreymov, Manas Bekpolatovich. "QORAQALPOQ ZAMONAVIY MILLIY KINODAGI IZLANISHLAR XARAKTERI." *Oriental Art and Culture* 2.4 (2021): 44-49.
8. Abdreymov, Manas Bekpolatovich. "QORAQOLPOQ KINEMATOGRAFIYASIGA NAZAR:“TANKA” FILMI MISOLIDA." *Интернаука* 16-4 (2020): 49-50.
9. Embergenovich, Khojanov Jabbarbergen. "The Representativeof The Karakalpak Theater." *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)* 12.11 (2021): 7207-7213.
10. Abdreymov, Manas Bekpolatovich. "FILMLARDA OVOZ YOZISH JARAYONIDA MIKSHER PULTLARDAN FOYDALANISH." *Oriental Art and Culture* 4.5 (2023): 95-99.
11. Abdreymov, Manas Bekpolatovich. "AKTYOR YOKI SUXONDON OVOZINI YOZIB OLISH VA NUTQ FONOGRAMMALARINING MONTAJ JARAYONI." *Oriental Art and Culture* 5.2 (2024): 126-134.
12. Abdreymov, Manas Bekpolatovich. "AKTYOR YOKI SUXONDON OVOZINI YOZIB OLISH VA NUTQ FONOGRAMMALARINING MONTAJ JARAYONI." *Oriental Art and Culture* 5.2 (2024): 126-134.